

**P R Z E G Ł A D Z A C H O D N I O P O M O R S K I
R O C Z N I K X X X I I I (L X I I) R O K 2 0 1 8 Z E S Z Y T 4**

RAFAŁ SIMIŃSKI

Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Szczeciński
e-mail: rafal.siminski@usz.edu.pl

**KOSZTOWNOŚCI POMORSKICH KLASZTORÓW W ŚWIETLE WYKAZÓW
Z CZASÓW SEKULARYZACJI W PIERWSZEJ POŁOWIE XVI WIEKU**

Słowa kluczowe: kosztowności, klasztory, Pomorze Zachodnie, sekularyzacja, reformacja
Keywords: valuables, monasteries, West Pomerania, secularisation, Reformation

Przyjęcie konfesji augsburskiej na Pomorzu Zachodnim oznaczało fundamentalne zmiany w funkcjonowaniu wszystkich instytucji religijnych księstwa Gryfów¹. Dotyczyło to w pierwszej kolejności wspólnot klasztornych, które uległy całkowitej likwidacji (konwenty męskie) lub daleko idącym zmianom w charakterze ich działalności (konwenty żeńskie). Do początku trzeciej dekady XVI stulecia na terenie diecezji kamieńskiej funkcjonowało ponad 40 zgromadzeń zakonnych, w tym m.in. benedyktynów (żeńskie konwenty w Kołobrzegu i Verchen oraz przeorat w Szczecinie), norbertanów (żeńskie konwenty w Wyszku koło Trzebiatowa nad Regą i Słupsku oraz męskie w Grobe-Pudagla i Białobokach), cystersów (żeńskie konwenty w Bergen na Rugii, Koszalinie, Krumminie,

¹ Zob. A. Ueckeley, *Zustände Pommerns im ausgehenden Mittelalter*, „Pommersche Jahrbücher” 1908, nr 9, s. 68–142; B. Wachowiak, *Pomorze Zachodnie w początkach czasów nowożytnych (1464–1648)*, w: *Historia Pomorza*, t. 2, red. G. Labuda, cz. 1 [1464/66–1648/57], opr. M. Biskup, M. Bogucka, A. Mączak, B. Wachowiak, Poznań 1976, s. 802–817. Recepcja idei reformy kościelnej Marcina Lutra w kręgu duchowieństwa kapituły katedralnej w Kamieniu Pomorskim jest przedmiotem najnowszych badań R. Pawlika, *Kapituła kamieńska wobec protestantyzmu i przebudowy stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim do połowy XVI wieku*, „Czasy Nowożytne” 2018, nr 31, s. 111–145. Badacz ten wprowadził do obiegu naukowego wiele istotnych ustaleń, które stawiają w nowym świetle początki reformacji na Pomorzu Zachodnim.

Marianowie, Szczecinie i Wolinie oraz męskie w Bukowie Morskim, Eldenie, Hiddensee, Kołbaczu i Neuenkamp), augustianów (żeński konwent augustianek-eremitek w Pyrzycach i męskie konwenty augustianów-eremitów w Anklam, Gardźcu nad Odrą, Stargardzie i Szczecinku oraz męski konwent augustianów-kanoników regularnych w Jasienicy), dominikanów (Greifswald, Kamień Pomorski, Pasewalk, Słupsk i Stralsund), franciszkanów (Greifswald, Gryfice, Pyrzyce, Stralsund i Szczecin), karmelitów (Szczecin) i kartuzów (klasztory w Darłowie i Szczecinie)².

Problem sekularyzacji klasztorów pomorskich nie przykuwał jak dotąd w należyтым stopniu uwagi badaczy. W historiografii brakuje nadal monografii zagadnienia opartej na szerokiej znajomości źródeł, w której w kompleksowy sposób przedstawiano by to jedno z kluczowych zagadnień dziejów życia religijnego Księstwa Zachodniopomorskiego w drugiej i trzeciej dekadzie XVI stulecia. Luki tej nie wypełniają przestarzałe już obecnie prace: Friedricha Ludwiga von Medema³, Oskara Plantiko⁴, Hellmutha Heydena⁵ i Hermanna Hoogewega⁶. Dostępne są ponadto jedynie przyczynki, w których podejmowany jest temat schyłkowej fazy funkcjonowania klasztorów – franciszkańskiego w Pyrzycach⁷, cysterskich w Stolpe nad Pianą⁸, w Eldenie⁹, Kołbaczu i Bukowie Morskim¹⁰,

² Zob. K. Bobowski, *Uwagi dotyczące sieci klasztorów na Pomorzu Zachodnim w okresie średniowiecza*, w: *Pomorze Słowiańskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, red. J. Hauziński, Gdańsk 1995, s. 9–17.

³ F.L. von Medem, *Die Einführung der evangelischen Lehre im Herzogthum Pommern. Nebst einer Sammlung erläuternder Beilagen*, Greifswald 1837.

⁴ O. Plantiko, *Pommersche Reformationsgeschichte*, Greifswald 1922.

⁵ H. Heyden, *Kirchengeschichte Pommerns*, t. 1: *Von den Anfängen des Christentums bis zur Reformation*, Stettin 1937, s. 267–340.

⁶ H. Hoogeweg, *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. 1–2, Stettin 1924–1925.

⁷ H.J. Lüdecke, *Die letzten Tage der Franziskanermönche in Pyritz*, „Baltische Studien Alte Folge” 1882, t. 32, s. 147–158.

⁸ M. Wehrmann, *Vom Kloster Stolpe a. P. in der Reformationszeit*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1905, t. 19, s. 152–156.

⁹ A. Ueckelej, *Die letzten Jahre des Klosters Eldena*, „Pommersche Jahrbücher” 1906, t. 7, s. 27–88.

¹⁰ M. Wehrmann, *Vom letzten Aebte zu Kolbatz*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1990, t. 14, s. 134–138; Z. Szultka, *Spostrzeżenia nad delegalizacją klasztorów Kościoła katolickiego i likwidacją klasztorów cysterskich na Pomorzu Zachodnim*, w: *Dziedzictwo klasztorów cysterskich na Pomorzu*, red. K. Kalita-Skwirzyńska, M. Lewandowska, Szczecin 1995, s. 51–58.

augustiańskich w Anklam¹¹, Szczecinku¹² i Stargardzie¹³ oraz norbertańskiego w Białobokach¹⁴. Rozproszone uwagi o kasatach konwentów klasztornych można również odnaleźć w nielicznych syntetycznych opracowaniach dotyczących tematyki reformacji w miastach Pomorza Zachodniego (np. Szczecina)¹⁵, jak również w monografiach niektórych ośrodków miejskich z tego obszaru (np. Szczecinek, Gryfice)¹⁶.

Celem artykułu jest charakterystyka okoliczności powstania i wstępna analiza zawartości zachowanych inwentarzy kosztowności (klejnotów)¹⁷ pomorskich klasztorów spisywanych w toku wprowadzania w życie głównych idei nauki Marcina Lutra we władztwie Gryfitów. Należy zaznaczyć, że procesy kasacyjne dotyczące klasztorów miejskich (Stadtklöster) miały odmienny przebieg i dynamikę niż w wypadku klasztorów wiejskich (Feldklöster). Mimo że wyznanie luteriańskie zostało na Pomorzu Zachodnim wprowadzone oficjalnie dopiero w wyniku decyzji podjętych przez książąt po sejmie w Trzebiatowie nad Regą w 1534 roku, to w wielu ośrodkach miejskich doszło już wcześniej do plądrowania kościołów i klasztorów oraz wystąpień mieszczan przeciwko duchowieństwu świeckiemu i zakonnemu (np. Stralsund i Słupsk)¹⁸. Z kolei w 1522 roku książę Bogusław X

¹¹ E. Beintker, *Urkunden über die Auflösung des Augustiner-Klosters in Anklam 1530*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1901, t. 15, s. 1–4, 17–19; M. Wehrmann, *Von dem letzten Mönche im Augustinerkloster zu Anklam*, tamże 1913, t. 27, s. 65–73.

¹² E. Wille, *Vom Kloster Marienthron*, Neustettin 1924.

¹³ R. Simiński, *Reformacja a klasztor*, w: *Archeologia Stargardu. Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego. Praca zbiorowa*, t. II, cz. 1, red. M. Majewski, Stargard 2016, s. 387–405.

¹⁴ R. Simiński, *Zarys dziejów klasztoru premonstratensów w Białobokach*, w: *Klasztor premonstratensów w Białobokach. Archeologia i historia*, red. M. Rębkowski, F. Biermann, Szczecin 2015, s. 157–196.

¹⁵ F. Bahlow, *Reformationsgeschichte der Stadt Stettin*, Stettin 1920; E. Völker, *Reformation in Stettin*, Köln-Weimar-Wien 2003 (= Veröffentlichung der Historischen Kommission für Pommern 38).

¹⁶ Przykłady z najnowszych syntez dziejów miast Pomorza Zachodniego zob. R. Simiński, *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Dzieje Szczecinka, t. 1 (do 1939 roku)*, red. R. Gaziński, Szczecin–Szczecinek–Pruszcz Gdański 2010, s. 84; R. Simiński, *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Gryfice – dzieje miasta. Praca zbiorowa*, red. T. Białecki, Szczecin 2013, s. 62–63.

¹⁷ Zob. hasło: *kleinode*, w: K. Schiller, A. Lübben, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, t. 2: G–L, Bremen 1876, szp. 479.

¹⁸ Dla porównania w 1524 r. w Gdańsku tamtejsza rada miejska zarekwirowała kosztowności klasztoru dominikanów i zdeponowała je na ratuszu. Król Zygmunt Stary wydał 20.07.1526 r. *Statuta*, według których rajcy mieli wybrać po dwóch zacnych ludzi z grona mieszczan. W zakres

(1474/1478–1523) zajął klasztor norbertanów w Białobokach i ustanowił w nim swojego świeckiego zarządcę. Był to zdarzenie niemające w tym czasie precedensu w Rzeszy Niemieckiej¹⁹.

W latach 1523–1525 zostały spisane pierwsze wykazy majątku ruchomego pomorskich klasztorów. Wraz z wprowadzeniem dekadę później reformacji w państwie Gryfitów podjęto wizytacje w poszczególnych miastach, co zaowocowało przygotowaniem protokołów ilustrujących stan majątkowy funkcjonujących w nich dotąd instytucji kościelnych. Ważnym elementem tych wykazów były zinwentaryzowane paramenty i szaty wykorzystywane w liturgii sprawowanej w kościołach, kaplicach i przy ołtarzach. Bogactwo informacji zawartych w tego rodzaju źródłach nie pozwala na obecnym etapie badań na całościowe opracowanie problemu. Główna uwaga będzie się koncentrować na konwentach klasztornych z terenu Księstwa Pomorskiego z wyłączeniem klasztorów dominium biskupiego. Pierwsze wizytacje kościelne zostały tam przeprowadzone dopiero po śmierci ostatniego katolickiego biskupa kamieńskiego, Erasmusa von Manteuffla (1521–1544)²⁰.

Klasztory zaliczały się do ważnych centrów życia religijnego w średniowieczu. Ze względu na swój znaczący potencjał ekonomiczny odgrywały również istotną rolę w gospodarce. Przez niemal trzy stulecia dzięki donacjom książęcym oraz darowiznom przedstawicieli duchowieństwa, rycerstwa, mieszczaństwa i chłopstwa, weszły w posiadanie ziemi i nieruchomości w miastach i wsiach oraz gotówki i wielu cennych przedmiotów. Według ostrożnych szacunków historyków, klasztory pomorskie były w przeddzień sekularyzacji właścicielami szóstej części ziemi księstwa. Pozostawały również wierzycielami każdej ze wskazanych powyżej grup społeczeństwa. Niektóre z nich jak konwenty cystersów i kartuzów,

ich obowiązków miała wejść inwentaryzacja złotych i srebrnych kosztowności wszystkich klasztorów miejskich. Przedmioty miały zostać zamknięte pod kluczem w skrzyni i zdeponowane w bezpiecznym miejscu. Jednym kluczem mieli dysponować przedstawiciele władz miejskich, zaś drugim – władze klasztoru. Ustalono, że paramenty liturgiczne będą udostępniane zakonnikom jedynie w dni świąteczne w celach kultowych. Na ten temat zob. R. Kubicki, *Zakony mendykankie w Prusach Krzyżackich i Królewskich od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2018, s. 291–293.

¹⁹ M. Ptaszyński, *Narodziny zawodu. Duchowni luterkańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011, s. 48–49.

²⁰ Szerzej na ten temat zob. R. Pawlik, *Kapituła kamieńska...*, s. 135 i n. Dla przykładu w 1531 r. z inicjatywy mieszczan zinwentaryzowano wyposażenie kościołów i kaplic Koszalina. Pierwszą wizytację kościelną przeprowadził bp Marcin Weiher dopiero w 1555 r., zob. R. Gaziński, *W nowożytnym państwie pomorskim (1523–1653)*, w: *Dzieje Koszalina. Tom I do 1945 roku*, red. R. Gaziński, E. Włodarczyk, Koszalin 2016, s. 133.

a nawet zgromadzeń żebrzących augustianów-eremitów, dominikanów i franciszkanów pełniły rolę swoistych instytucji finansowych, udzielając kredytów lub aktywnie działając na rynku rentowym²¹. Istotną część majątku każdej ze wspólnot zakonnych stanowiły gromadzone przez stulecia funkcjonowania paramenty liturgiczne wykonane ze złota i srebra, zdobione szlachetnymi kamieniami oraz szaty z drogocennych materiałów²². Jako jedną z przyczyn wprowadzenia reformacji na Pomorzu Zachodnim wskazywano w historiografii chęć zagarnięcia majątków kościelnych przez cierpiących na chroniczny brak gotówki księży. Analogii dostarczały w tym względzie księstwa Rzeszy Niemieckiej, gdzie w wielu klasztorach przystąpiono w tym okresie do inwentaryzacji klasztornych kosztowności²³. Argumentów przemawiającym za słusznością takiej tezy dostarczają okoliczności przejścia precjozów klasztorów przez Gryfitów²⁴.

Problem jest dobrze udokumentowany w zachowanych źródłach. W przeszłości tylko incydentalnie były one przedmiotem zainteresowania badaczy.

²¹ Dla przykładu Cezary Kardasz zidentyfikował jako uczestników rynku transakcji rentowych w Greifswaldzie tamtejsze klasztory dominikanów i franciszkanów oraz konwenty cysterek w Krumminie i w Wolinie, zob. C. Kardasz, *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobrzeża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*, Toruń 2013 (= Roczniki TNT 94/2), s. 104–106.

²² Zob. C. Fey, *Silber, Gold und heilige Gebeine – sakrale Schätze geistlicher Gemeinschaften im Ostseeraum*, w: *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik*, red. O. Auge, F. Biermann, Ch. Herrmann, Rahden/Westf. 2009 (= Archäologie und Geschichte im Ostseeraum 6), s. 351–365.

²³ H. Manikowska, *Noc listopadowa 1526 roku we Wrocławiu (czyli o pożytkach płynących z reformacyjnego obrazoburstwa dla badań mediewistycznych)*, w: *Między polityką a kulturą*, red. C. Kuklo, Warszawa 1999, s. 341–350; zob. E. Jacobs, *Die Kleinodien und Paramente des Jungfrauenklosters Drübeck. Ornat und Kirchengebräuche nach der Kirchenreformation*, „Zeitschrift des Harzvereins für Geschichte und Alterthumskunde” 1871, t. 4, s. 208–221; H. Größler, *Die Kleinodien des Klosters Wiederstedt*, tamże 1874, t. 6, s. 418–424; G. Berbig, *Inventar. Kleinodien etc. der Kirchen St. Moritz und St. Nikolaus zu Coburg im Jahre 1528*, „Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Alterthumskunde” 1909, t. 27, s. 501–506; W.-H. Struck, *Ein Inventar der kirchlichen Kleinodien und Renten in der Niedergrafschaft Katzenelnbogen von 1525*, „Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte” 1957, t. 9, s. 271–278; tenże, *Kircheninventare der Grafschaft Diez von 1525/26 und ihr zeitgeschichtlicher Hintergrund. Ein Beitrag zur Geschichte des landesherrlichen Kirchenregiments*, „Nassauische Annalen” 1957, t. 68, s. 58–106; A. Menke, *Kleinodien aus der ehemaligen Klosterkirche in Weddern*, w: *Kunst aus der Stille (= Kunst uit de stille: Eine Klosterwerkstatt der Dürerzeit)*, red. A. Böing, G. Inhester, Borken 2011, s. 280–290; M. Giese, *Ein niederdeutsches Inventar der Kleinodien des Hildesheimer Michaelisklosters vom 3. Mai 1525: historische Einordnung, Erstedition, Übersetzung und Kommentar*, „Hildesheimer Jahrbuch” 2013, t. 85, s. 51–84.

²⁴ O. Plantiko, *Die Beschlagnahmen der Klosterkleinodien durch die Herzöge Georg I. und Barnim XI.*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Alterthumskunde” 1919, t. 33, s. 18–19.

Podstawę do inicjowanych obecnie badań stanowią niepublikowane wykazy klejnotów klasztornych spisane w 1532 roku²⁵ i w latach 1532–1560²⁶ oraz spisy z lat 1523–1525 ogłoszone drukiem jako załączniki do monograficznych opracowań dziejów niektórych konwentów zachodniopomorskich. W 1775 roku Christian Wilhelm Haken wydał drukiem dwa inwentarze mobiliów należących do słupskich dominikanów z lat 1523–1525 wraz ze źródłami oświetlającymi ich późniejsze losy²⁷. Kosztowności pomorskich klasztorów interesowały Martina Wehrmanna i Wilhelma Paapa. Pierwszy z wymienionych badaczy wydał dokumenty dotyczące likwidacji klasztoru augustianów-eremitów w Anklam. Wśród nich znalazł się również wykaz przechowywanych w nim klejnotów. Z kolei W. Paap zamieścił inwentarz kosztowności klasztoru norbertanów w Białobokach z 7 czerwca 1525 roku jako apendyks źródłowy do swojej dysertacji opublikowanej na łamach czasopisma „Baltische Studien”²⁸. W 1920 roku Ferdinand Bahlow do rozprawy poświęconej reformacji w Szczecinie dołączył wykazy sprzętów tamtejszych instytucji religijnych pochodzące z 1525 roku, w tym konwentów szczecińskich cysterek i franciszkanów²⁹. W dotychczasowej literaturze przedmiotu najwięcej miejsca temu problemowi poświęcił H. Hoogeweg na kartach dwutomowej syntezy dziejów pomorskich klasztorów i kolegiat wydanej w latach 1924–1925. Badacz ten jednak ograniczył się do edycji niektórych zachowanych inwentarzy lub krótkiej charakterystyki okoliczności ich powstania. Zasadniczo nie interesowała go jednak zawartość wykazów³⁰. Wiele przydatnych informacji zawierają protokoły wizytacji kościelnych przeprowadzonych w latach 1539–1555,

²⁵ Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: APS), Archiwum Ksiąg Szczecińskich (dalej: AKS) I, nr 1912. Na temat znaczenia źródeł inwentarzowych w badaniach nad średniowieczną i nowożytną kulturą materialną zob. A. Klonder, D. Główka, *Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2003, nr 4 (51), s. 157–176. Przykłady inwentarzy wyposażenia kościołów w rejestrach majątków kasowanych klasztorów zob. A.K. Sitnik OFM, *Inwentarz klasztoru i kościoła klasztornego bernardynów w Brzeżanach z lat 1781–1848*, „Hereditas Monasteriorum” 2014, nr 5, s. 383–414; tenże, *Inwentarze klasztoru i kościoła bernardynów we Lwowie z czwartej ćwierci XVIII w.*, tamże 2015, nr 7, s. 351–433; R. Kubicki, *Inwentarz klasztoru i kościoła bernardynów w Toruniu z 1817 r.*, tamże 2015, nr 6, s. 427–448.

²⁶ Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II, nr 36.

²⁷ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge zur Erläuterung der Stadtgeschichte von Stolp*, Stolp 1866, s. 113–119.

²⁸ W. Paap, *Kloster Belbuck um die Wende des 16. Jahrhunderts*, „Baltische Studien Neue Folge” 1912, t. 16, s. 1–73.

²⁹ F. Bahlow, *Reformationsgeschichte...*, s. 245–248.

³⁰ H. Hoogeweg, *Die Stifter...*, t. 1–2, wszędzie.

które zostały opublikowane przez Hellmutha Heydena³¹. Wśród najnowszych publikacji źródłowych dotyczących podejmowanego zagadnienia należy wymienić inwentarz klejnotów kartuzji darłowskiej z 1525 roku wydany przez Radosława Pawlika³².

Okoliczności, w jakich sporządzono inwentarze były uzależnione od wielu czynników. W przypadku klasztorów miejskich zależały one od relacji zakonników z władzami miejskimi i mieszczanami. Pierwszy spis kosztowności klasztoru dominikanów w Słupsku (*Disset sind de Clenodia der Mönken, alß Predickers ordens*) powstał 3 grudnia 1523 roku w obecności trzech burmistrzów – Jürgena Suawe, Hansa Mitzlaffa i Peter Clempzena, dwóch kamlarzy – Jakoba Schultena i Asmusa Witte oraz dwóch rajców – Hansa Schmidta i Lorenza Vormana. Przeor Bartholomäus Nysebandt przekazał zinwentaryzowane przedmioty radzie miejskiej w depozyt. Dwa lata później doszło do spisania kolejnego wykazu zatytułowanego *Conuentus Stolpensis Ornamenta clenodia, possessione et bona mobilia*, gdzie odnotowano paramenty i szaty liturgiczne, które należały do konwentu dominikanów słupskich, ale uległy rozproszeniu. Spis ten nie pokrywał się z pierwszym przywołanym rejestrem. W opinii Ch.W. Hakena oznaczało to, że w 1523 roku dominikanie najprawdopodobniej ukryli niektóre cenne przedmioty stanowiące majątek klasztoru. Z analizy inwentarza z 1525 roku wynika, że wyposażenie kościoła konwentualnego zostało podzielone i wywiezione do Królewca, Torunia oraz Gdańska, gdzie następnie je wyprzedano. W 1530 roku rajcy w asyście mistrzów gildii Petera Schonewoldta, Heinricha Vegelane i Jakoba Vorwybenna oraz prowizorów kościołów słupskich – Jakoba Kruse, Bartholomäusa Kannengetera i Gregora Vargimine udali się do zakrystii kościoła miejskiego, gdzie otwarto znajdującą się tam szafę, w której przechowywano ocalałe resztki wyposażenia świątyń miejskich. Według notatki widniejącej w protokole wizytacji kościelnej przeprowadzonej w Słupsku w 1535 roku władze miasta dysponowały kruszcem o wadze 94 grzywien, który pochodził ze zgromadzonych kosztowności poddominikańskich. Wkrótce nie było możliwe przypisanie żadnego parametru do słupskiego klasztoru braci kaznodziejów. Jeszcze 29 marca 1539 roku prowincjał polskiej prowincji dominikańskiej Martin Sporn bezskutecznie prosił

³¹ *Protokolle der pommerschen Kirchenvisitationen*, wyd. H. Heyden, cz. 1–3, Köln–Weimar–Wien 1961–1963 (= Veröffentlichung der Historischen Kommission für Pommern 1–3).

³² R. Pawlik, *Inwentarz klejnotów zakonu Korona Maryi pod Darłowem z 1525 roku*, „Szczeński Informator Archiwalny” 2014, nr 23, s. 133–139.

ksiąząt Barnima IX (1523–1569) i Filipa I (1532–1560) o restytucję ruchomości dawnego klasztoru dominikanów słupskich³³.

Szczególnie intensywnie inwentaryzowano precjoza pomorskich klasztorów w latach 1524–1525. 18 listopada 1524 roku przeor dominikanów kamieńskich Georg Heidenrick i podprzeor Peter Netzfel z polecenia ksiąząt Barnima IX (1523–1569) i Jerzego I (1523–1531) przekazali zinwentaryzowane kosztowności konwentu książęcemu zarządcy w Wolinie Jakobowi von Flemming i radzie miejskiej Kamienia Pomorskiego. Dziewięć lat później, 17 kwietnia 1533 roku przeor oświadczył, że w klasztorze zostały jedynie dwa kielichy, z których jeden był własnością konwentu kaznodziejskiego, a drugi klasztoru augustianów stargardzkich. Zachowała się ponadto jedna monstancja, natomiast *cappae et ornata essent ad ecclesiam Caminensem conservandam transportate*³⁴. Spis majątku ruchomego klasztoru kartuzów darłowskich został sporządzony 14 maja 1525 roku w asyście landwójta darłowskiego Ludeke Massowa, Heinricha von Rahmela oraz rajców Darłowa Bartholomäusa Heidtke, Petera Lentzkowa, Borcharda Schwetzowa, Jürgena Schela, Josta Brunnowa i Drewesa Stockmanna³⁵. Wykaz kosztowności cysterek szczecińskich przygotowano 23 maja 1525 roku w czasie wizyty w klasztorze Vivigenza von Eickstedta i kanclerza Jakoba Wobesera³⁶. Podobne spisy zostały opracowane 2 czerwca 1525 roku przez brata Jakoba Schrodera u franciszkanów w Szczecinie³⁷ oraz 25 maja 1525 roku przez Vivigenza von Eickstedta i kanclerza Jakoba Wobesera u cystersów w Kołbaczu³⁸. 7 czerwca 1525 roku w obecności przeora Joachima, podprzeora Johanna oraz braci konwentu (*etlike Conventherren*), a także Jakoba von Flemminga, książęcego zarządcy w Wolinie (*hovetmann to Wollin*) i burmistrzów Trzebiatowa

³³ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge...*, s. 113–119; H. Hoogeweg, *Stolp-Dominkanerkloster...*, s. 651. Najnowsze ujęcie początków reformacji w Słupsku zob. Z. Szultka, *Spostrzeżenia nad procesem reformacji w Słupsku*, „Zapiski Historyczne” 2018, nr 83, z. 2, s. 7–45, tu szczególnie s. 23.

³⁴ H. Hoogeweg, *Kammin – Dominikaner-Kloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 219–220.

³⁵ R. Pawlik, *Inwentarz...*, s. 133–139.

³⁶ E. Bahlow, *Reformationsgeschichte ...*, s. 245–246; H. Hoogeweg, *Stettin – Cisterzienser-Nonnenkloster...*, s. 479. Większą część zinwentaryzowanych kosztowności włożono do dużej opieczutowanej skrzyni i małej skrzyni okutej żelazem, a następnie przekazano w depozyt księciu Jerzemu I (1523–1531). Pozostałe paramenty niezbędne do sprawowania codziennej liturgii mszalnej pozostawiono w klasztorze.

³⁷ E. Bahlow, *Reformationsgeschichte...*, s. 247–248; H. Hoogeweg, *Stettin – Franziskanerkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 2, s. 455–456.

³⁸ H. Hoogeweg, *Kolbatz – Cisterzienserkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 276–277.

nad Regą – Baltesa Staela, Masa Romyncka, Heninga Lebbina, kamlarzy miasta – Lodewiga Wernera i Ludeke Tese, zinwentaryzowano kosztowności klasztoru norbertanów w Białobokach. Zachowany rejestr sreber i kosztowności konwentu (*Inventarium des sulvers und kleynodien, wo im Kloster tho Belbuck gevunden*), został spisany przez notariusza i rentmistrza w Białobokach, Nikolausa Horna³⁹. 3 czerwca 1525 roku urzędnicy książęcy Gotke von der Osten i Wilke von Platen zinwentaryzowali kosztowności klasztoru cysterskiego w Eldenie⁴⁰. Nazajutrz, tj. 4 czerwca 1525 roku w tym samym celu zjawili się w klasztorze cysterek w Bergen na Rugii⁴¹.

Drugi etap interesującego zjawiska przypadł na lata 30. XVI wieku. W klasztorze augustianów-eremitów w Gardźcu nad Odrą doszło 2 kwietnia 1532 roku, w obecności rady miejskiej i proboszcza, a zarazem pisarza miejskiego – Michaela Schenincka oraz przeora konwentu Jakoba Meyge do sporządzenia inwentarza (*Des Klosters Clenodia to Gartzte*) przez Laurentiusa Kleista⁴². W tym samym dniu pisarz rady miejskiej Nikolaus Schöning spisał kosztowności klasztoru żeńskiego w Gardźcu nad Odrą⁴³.

W odosobnionych przypadkach przejęcie majątku klasztorów regulowano na podstawie porozumień władz poszczególnych konwentów z władzami miejskimi. 24 lipca 1530 roku przełożeni klasztoru augustianów-eremitów w Anklam zawarli układ z rajcami miasta nad Piana, na podstawie którego mieszczanie zobowiązali się do zapewnienia zakonnikom opieki i utrzymania. W zamian mieli im przekazać wszystkie swoje dobra, w tym grunty i nieruchomości należące do klasztoru. Z tego okresu zachował się również wykaz kosztowności, które znalazły się w depozycie rady. Dopiero we wrześniu 1540 roku, podczas pierwszej wizytacji kościelnej Paula von Rode, spisano precjoza konwentu franciszkanów

³⁹ W. Paap, *Kloster...*, s. 72; *Belbuck*, w: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirkes Stettin*, z. 11: *Kreis Greifenberg*, red. H. Lemcke, Stettin 1914, s. 22–26.

⁴⁰ H. Hoogeweg, *Hiddensee – Cisterzienserklöster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 43–45.

⁴¹ J.J. Grümbke, *Gesammelte Nachrichten zu Ged. des ehemaligen Cisterzienser Nonnenklosters St. Marie in Bergen a. R.*, Stralsund 1833, s. 6–7, 212; H. Hoogeweg, *Bergen a. R. – Cisterzienser-Nonnenkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 126–128.

⁴² H. Hoogeweg, *Gartz a. O. – Augustiner-Eremitenklöster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 579–580.

⁴³ H. Hoogeweg, *Gartz a. O. – Nonnenkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 581–582.

w Gryficach – zważono je na wadze miejskiej, a ich ciężar określono na 19 grzywien i 12 łutów⁴⁴.

Znacząca część zinwentaryzowanych klejnotów pomorskich klasztorów trafiła ostatecznie do skarbcza książęcego. 19 października 1532 roku spisano kosztowności cystersów w Neuenkamp, Kołbaczu, Hiddensee, Eldenie, dominikanów w Kamieniu Pomorskim, augustianów-eremitów w Gardźcu nad Odrą, kartuzów w Darłowie i Szczecinie, augustianów-kanoników regularnych w Jasienicy oraz norbertanów w Białobokach. Znajdowały się one wówczas w depozycie (*in verwarung*) na zamkach książęcych we Wkryujściu i Wołogoszczy. 21 października 1532 r. nastąpił podział księstwa między Filipa I (1532–1560) i Barnima IX (1523–1569). Pięć dni później, tj. 26 października 1532 roku klejnoty zważono i drogą losowania podzielono je między obu książąt. Każdy z Gryfitów otrzymał precjoza o wadze 612 grzywien i czterech łutów. W posiadaniu Filipa I znalazły się kosztowności klasztorów w Neuenkamp, Eldenie, Hiddensee, Jasienicy, Białobokach i kartuzji w Szczecinie. Księciu Barnimowi IX przypadły precjoza konwentów w Kołbaczu, Kamieniu Pomorskim, Gardźcu nad Odrą, kartuzji w Darłowie, części klasztoru białobockiego, cysterek w Szczecinie oraz kosztowności szczecińskich kolegiat – Mariackiej i Ottońskiej, a także kosztowności, których nie potrafiono już przypisać do żadnego z klasztorów (*incertum*)⁴⁵.

Znaczenie inwentarzy dla badań nad kulturą materialną pomorskiego Kościoła wynika przede wszystkim z unikatowości zawartych w nich informacji. Nie można mieć żadnych wątpliwości, że owe spisy nie objęły całości gromadzonych przez niemal trzy stulecia cennych przedmiotów i pozwalają jedynie na bardzo ograniczony wgląd w zasoby zakonnych zakrystii i skarbców. W niektórych przypadkach bardzo interesujące wnioski w tej materii przynosi analiza porównawcza. Niezwykłą wartość źródłową ma w tym kontekście *Liber beneficiorum* klasztoru kartuzów koło Darłowa z lat 1406–1528, która składała się z ponad 2500 zapisków zawierających informacje o dacie śmierci darczyńcy i przekazanych przez niego za życia darach dla klasztoru. W drugim wariantcie rejestrowano na bieżąco imię konkretnego darczyńcy wraz z wyszczególnieniem przedmiotu jego donacji. W licznych przypadkach były to paramenty i szaty liturgiczne. Nierzadko odnotowywano również dary w postaci gotówki lub metali szlachetnych,

⁴⁴ H. Hoogeweg, *Greifenberg – Franziskanerkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 588–589.

⁴⁵ APS, AKS I, nr 1912, k. 12–13. W inwentarzu odnotowano również paramenty liturgiczne kolegiat Mariackiej i Ottońskiej w Szczecinie oraz kaplicy zamkowej w Wołogoszczy.

za które kartuzi zlecali rzemieślnikom wykonanie kielichów, monstrancji i wielu innych przedmiotów przydatnych w codziennej liturgii mszalnej⁴⁶. W 1721 roku rektor i profesor stargardzkiego kolegium Christian Schöttgen zadał sobie trud zliczenia poszczególnych donacji przeznaczonych dla kartuzów darłowskich. Z jego rachunków wynika, że konwent posiadał w średniowieczu m.in. 43 srebrne kielichy, siedem złotych i trzy srebrne pierścienie, sześć srebrnych łyżek, pięć srebrnych krzyży i 99 łutów srebra⁴⁷. Dwa zachowane wykazy kosztowności darłowskiego konwentu z 1525 i 1532 roku stanowią jedynie blade odbicie wcześniejszego bogactwa klasztoru. Na jego wyposażeniu w drugiej i trzeciej dekadzie XVI stulecia znajdowało się zaledwie 11 pozłacanych kielichów, dwie pateny, osiem ampułek (z tego cztery pozłacane), cztery srebrne puszkki, siedem pozłacanych małych łyżeczek, jedna duża srebrna kadzielnica, jedna srebrna pozłacana monstrancja i 24 ornaty. Przy głównym ołtarzu znaleziono dwie małe srebrne monstrancje, jeden mały pozłacany krzyż z partykułami relikwii, jeden srebrny pozłacany krzyż i jedną srebrną pozłacaną kapsułkę przeznaczoną najprawdopodobniej do przechowywania relikwii, pięć złotych kielichów i paten oraz po dwie srebrne ampułki i puszkki. Na zamku książęcym umieszczono jedną dużą srebrną pozłacaną monstrancję, jedną dużą srebrną kadzielnicę, sześć srebrnych ampułek (z tego trzy pozłacane), cztery pozłacane kielichy i jeden niepozłacany kielich⁴⁸.

Po nakreśleniu ogólnych uwarunkowań powstawania inwentarzy pomorskich konwentów klasztornych niezbędne będzie scharakteryzowanie ich zawartości. Szczególną uwagę w niemal wszystkich spisach zwracały paramenty służące do przechowywania relikwii. Z badań Marii Starnawskiej wynika, że w średniowieczu cząstki relikwii umieszczano m.in. w monstrancjach, puszkach, skrzynkach, szkatułkach, tzw. strusich jajach, olifantach, czyli rogach myśliwskich lub wojennych oraz krzyżach i pacyfikałach⁴⁹. W analizowanych

⁴⁶ Więcej na temat źródła i jego zawartości zob. R. Simiński, *Zwizki Kołobrzegu z klasztorem kartuzów Korona Maryi pod Darłowem w późnym średniowieczu*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 93–122.

⁴⁷ Ch. Schöttgen, *Historie des Cartheuser-Klosters Marien-Cron vor Rügenwalde*, w: tenże, *Altes und Neues Pommerland, Oder Gesammlete Nachrichten von verschiedenen zur Pommerischen Historie gehörigen Stücken ...*, cz. 1, Stargard 1721, s. 25–40.

⁴⁸ R. Pawlik, *Inwentarz...*, s. 133–139.

⁴⁹ M. Starnawska, *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008, s. 224–249; szerzej na ten temat zob. J. Braun, *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung*, Freiburg im Breisgau 1940; K. Szczepkowska-Nalivajek, *Relikwiarze w średniowiecznej Europie od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Warszawa 1996.

inwentarzach precyzowano niekiedy, jakie relikwie kryły w sobie poszczególne sprzęty liturgiczne. Cystersi z klasztoru w Stolpe nad Pianą posiadali pokryty srebrem róg z relikwiami⁵⁰. Darłowski kartuzi dysponowali trzema puszkami częściowo połączanymi zawierającymi cząstki relikwii⁵¹. Do przechowywania świętych szczątków mogły być wykorzystywane tzw. strusie jaja. W literaturze przedmiotu wskazuje się na ich związek z kultem maryjnym. Swoją symboliką miały one przywołać wiernym na myśl obowiązek sprawowania pokuty⁵². W klasztorze w Białobokach znajdowało się jedno strusie jajo. W skali księstwa Gryfitów miało ono niepowtarzalną wartość⁵³. Według wykazu z 1523 roku dominikanie słupeccy posiadali monstrancję, w której przechowywano relikwie Świętej Krwi. Z kolei w rejestrze z 1525 roku odnotowano trzy monstrancje – w pierwszej z nich, dużej i połączonej znajdował się Najświętszy Sakrament. Z kolei w drugiej, mniejszej przechowywano relikwie Świętej Krwi. Trzecia niepołączona kryła natomiast palec św. Andrzeja⁵⁴. Dwie monstrancje z relikwiami znajdowały się w zakrystii klasztoru cystersów w Stolpe. Pierwsza z nich zawierała cząstkę relikwii głowy św. Jana, natomiast druga włos Najświętszej Maryi Panny. Zakonnicy ze Stolpe mieli ponadto trzecią srebrną i niepołączoną monstrancję z bliżej nieokreślonymi relikwiami⁵⁵. Klasztor w Jasienicy miał dziewięć srebrnych monstrancji z relikwiami⁵⁶, a cystersi w Eldenie – cztery małe i duże monstrancje z relikwiami, z których jedna była niepołączona⁵⁷. W Bergen na Rugii w tamtejszym opactwie cysterek odnotowano małą srebrną rękę (*Hant*) z relikwiami oraz

⁵⁰ H. Hoogeweg, *Stolpe – Benediktiner-, dann aber Cisterzienserkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 2, s. 679.

⁵¹ R. Pawlik, *Inwentarz...*, s. 133–139.

⁵² M. Starnawska, *Świętych życie...*, s. 225 i przyp. 873, 233. Dla przykładu w klasztorze w Płocku na Mazowszu znajdowało się strusie jajo, w którym przechowywano cząstki aż czterdziestu relikwii, zob. K. Skwierczyński, *Początki kultu NMP w Polsce w świetle plockich zapisek o cudach z 1148 r.*, w: *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, red. R. Michałowski i in., Warszawa 2008, s. 216–223.

⁵³ W. Paap, *Kloster...*, s. 72; R. Simiński, *Zarys...*, s. 191.

⁵⁴ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge...*, s. 113–119.

⁵⁵ H. Hoogeweg, *Stolpe – Benediktiner-, dann aber Cisterzienserkloster...*, s. 679.

⁵⁶ H. Hoogeweg, *Jasenz - Chorherrenstift*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 2, s. 103.

⁵⁷ H. Hoogeweg, *Eldena – Cisterzienserkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 526–527.

bliżej niesprecyzowany srebrny klejnot z relikwią Świętej Krwi⁵⁸. Dominikanie kamieńscy mieli jedną małą połączoną monstrancję z relikwiami⁵⁹.

W wykazach odnotowywano pacyfikały, które miały zazwyczaj kształt krzyża. Podawano je wiernym w czasie mszy do ucałowania jako symbolicznego przekazania znaku pokoju. Ze średniowiecza znane są również relikwiarze medalionowe oraz ostensoria, których używano jako pacyfikałów⁶⁰. W wykazie kosztowności norbertanów białobockich odnotowano jeden pacyfikał ze srebrnym łańcuchem oraz jeden okrągły pacyfikał z białym klinem⁶¹. Wśród klejnotów klasztoru cysterskiego w Eldenie znajdował się zaś pacyfikał z relikwiami⁶². Dwa pacyfikały mieli ponadto franciszkanie szczecińscy⁶³.

Kanony Soboru Laterańskiego IV z 1215 roku ostatecznie zabroniły wyjmowania relikwii z relikwiarzy, stąd w szerszym zakresie pojawiły się relikwiarze zaopatrzone w elementy przezroczyste, wykonane z kryształu górskiego. Pozwalało to wiernym na kontakt wzrokowy ze świętością bez konieczności ich przemieszczania. Ważną rolę odgrywała symbolika kryształu, którą kojarzono z blaskiem słowa Bożego⁶⁴. Franciszkanie gryficcy dysponowali krucyfiksem, którego dolna część była pokryta srebrem. W części wykonanej z drewna dębowego umieszczono 20 kryształów⁶⁵. Cystersi z Neuenkamp mieli posrebrzany kryształ⁶⁶. Z kolei klasztor cysterski w Hiddensee posiadał monstrancję z kryształem i srebrnym aniołkiem⁶⁷. Dominikanie kamieńscy mieli małą monstrancję, w środku której znajdował się kryształ zdobiony sześcioma kamieniami, a w nim relikwie⁶⁸. Wśród paramentów, których właściciela nie zdołano ustalić w 1532

⁵⁸ H. Hoogeweg, *Bergen a. R. – Cisterzienser – Nonnenkloster...*, s. 126–128.

⁵⁹ H. Hoogeweg, *Kammin – Dominikanerkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 1, s. 220.

⁶⁰ M. Starnawska, *Świętych życie ...*, s. 231–232, 241–246.

⁶¹ W. Paap, *Kloster...*, s. 72; R. Simiński, *Zarys...*, s. 192.

⁶² H. Hoogeweg, *Eldena – Cisterzienserkloster...*, s. 526–527.

⁶³ F. Bahlow, *Reformationsgeschichte ...*, s. 245–248; H. Hoogeweg, *Stettin – Franziskanerkloster...*, s. 455–456.

⁶⁴ M. Starnawska, *Świętych życie...*, s. 229.

⁶⁵ H. Hoogeweg, *Greifenberg – Franziskanerkloster...*, s. 588–589.

⁶⁶ H. Hoogeweg, *Neuenkamp – Cisterzienserkloster*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 2, s. 181–183.

⁶⁷ H. Hoogeweg, *Hiddensee – Cisterzienserkloster...*, s. 43–44.

⁶⁸ H. Hoogeweg, *Kammin – Dominikanerkloster...*, s. 220.

roku znalazł się bursztyn z pokrytą srebrem sceną Zwiastowania Maryi oraz monstrancja z kryształem. Na jej szczycie był umieszczony połączony krucyfiks⁶⁹.

W niemal każdym ze spisów klejnotów klasztorów pomorskich odnotowywano wizerunki świętych⁷⁰. Zapisy takie nie są jednak łatwe do interpretacji. Nie ma pewności, czy chodziło w tym przypadku o wizerunki figuratywne czy obrazowe. Według Zofii Krzymuskiej-Fafius w warunkach pomorskich termin *bild* oznaczał nie wizerunek malowany, ale przedmiot rzeźbiony w postaci szafkowej tryptyku bądź pentaptyku. Ustawiano je w ołtarzu głównym i wykorzystywano w kulcie⁷¹. Wśród kosztowności klasztoru w Białobokach znalazł się srebrny wizerunek Maryjny z monstrancją w dłoni⁷². W liturgii monstrancja była wykorzystywana do adoracji Najświętszego Sakramentu oraz do wystawiania relikwii. Praktykowano również jej ustawianie z sakramentem na ołtarzu w czasie sprawowanej mszy lub liturgii godzin, zasłaniając specjalną tkaniną. Wymieniony w spisie wizerunek był prawdopodobnie ozdabiany, ponieważ w wykazie odnotowano również jedno małe berło. Obok tego w spisie wyliczono dużą monstrancję z elementami wykonanymi z drewna i krytymi metalem oraz różaniec z 50 koralii⁷³. Cysterki z klasztoru w Bergen na Rugii miały wizerunek Maryjny

⁶⁹ APS, AKS I, nr 1912, k. 12.

⁷⁰ Na temat różnorodności, specyfiki i nazewnictwa paramentów liturgicznych w średniowieczu zob. J. Braun, *Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*, München 1932; J. Szaciłło, *Reforma liturgiczna VIII wieku w świetle kapitułarzy Karola Wielkiego (miejsca i przedmioty liturgiczne)*, w: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak, Warszawa 2005 (= Aquila Volans I), s. 205–219; W. Rozyński, *Studia nad liturgią w zakonie krzyżackim w Prusach. Z badań nad religijnością w późnym średniowieczu*, Toruń 2013 (= Ecclesia clerusque temporibus medi aevii).

⁷¹ Z. Krzymuska-Fafius, *Kaplica pielgrzymkowa cysterek koszańskich na Górze Chełmskiej i jej wyposażenie*, w: *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1992, s. 332–333; zob. też W. Rozyński, s. 86–94; M. Saczyńska, *Mieszczan krakowskich domowe świętości, czyli wyobrażenia dewocyjne w przestrzeni prywatnej (przykłady wczesnonowożytne)*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym. Studia dedykowane Marii Dąbrowskiej*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa 2014, s. 275–286.

⁷² W. Paap, *Kloster...*, s. 72; zob. H. Muck, *Monstranz*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, red. J. Höfer, K. Rahner, Freiburg i. Br. 1962, szp. 574–575; O. Holl, *Monstranz*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. 3, red. E. Kirschbaum, W. Braunfels, Rom–Freiburg 1971, s. 280–281; M. Grams-Thieme, *Monstranz*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 6, München–Zürich 1993, szp. 771–772; F.J. Ronig, *Die eucharistischen Altargeräte in katholischer Sicht. Vasa sacra: Kelch, Patene, Ziborium, Monstranz*, w: *Goldschmiedekunst des Mittelalters – Im Gebrauch der Gemeinden über Jahrhunderte bewahrt*, red. B. Seyderhelm, Dresden 2001, s. 64–72.

⁷³ Zob. M. Saczyńska, *Sznury modlitewne – z dziejów praktyk dewocyjnych na ziemiach polskich w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności (z kilkoma przykładami z Europy*

z połączoną koroną, na której szczycie znajdował się mały krzyż. Wizerunek był zdobiony przywieszonym do szyi łańcuchem i niebieskimi kamieniami umieszczonymi na piersi. Na lewym ramieniu Maryi spoczywało dzieciątko, które miało na głowie aureolę oraz kwiat w ręce. W prawej ręce Maryja trzymała małą monstrancję, w której przechowywano Najświętszy Sakrament. Głowę Jezusa wieńczyła korona zdobiona szlachetnymi kamieniami. W stopce znalazło się 12 apostołów⁷⁴. W klasztorze franciszkanów szczecińskich był srebrny i niepołączany wizerunek kanonizowanego w 1450 roku św. Bernardyna ze Sieny. Bracia mniejsi mieli także wizerunek Maryjny zdobiony sznurem pereł oraz pierścieniami⁷⁵. Cystersi kołbaccy posiadali analogiczny przedmiot z pacyfikałem umocowanym na srebrnym łańcuchu oraz wizerunki św. Michała i św. Katarzyny⁷⁶. Wizerunek Maryjny będący własnością cystersów z Neuenkamp miał w jednej ręce małą monstrancję, a w drugiej dzieciątko Jezus⁷⁷. Zakonnicy z Jasienicy mieli srebrny wizerunek Maryjny z koroną na głowie oraz pacyfikałem w ręce⁷⁸. W skarbcu darłowskiej kartuzji przechowywano srebrny wizerunek św. Jana oraz Maryi z połączoną koroną i berłem⁷⁹. Dominikanie słupscy mieli wizerunek Maryjny o wysokości jednego łokcia, na którym wisiał na złotym łańcuchu złoty krzyż ze złotym pierścieniem⁸⁰.

Średniowieczna religijność nadała koralom szczególne znaczenie, w którym łączone je z siedmiokrotnym przelaniem Krwi przez Zbawiciela. Przypominały wiernym o odkupieniu dokonany przez śmierć Syna Bożego⁸¹. W zasobach ruchomości kartuzów szczecińskich znajdowała się duża połączana monstrancja

Środkowej), w: *Realia życia codziennego w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*, red. A. Barciak, Katowice–Zabrze 2011 (= *Kultura Europy Środkowej XIV*), s. 49–68.

⁷⁴ H. Hoogeweg, *Bergen a. R. – Cisterzienser-Nonnenkloster...*, s. 126–128; zob. B. Nicolai, *Die Entdeckung des Bildwerks: früher Marienbilder und Altarretabel unter dem Aspekt zisterziensischer Frömmigkeit*, w: *Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12/13. Jahrhundert*, red. H. Beck, K. Hengevoss-Dürkop, Frankfurt/M. 1994, s. 29–43.

⁷⁵ F. Bahlow, *Reformationsgeschichte...*, s. 245–248; H. Hoogeweg, *Stettin – Franziskanerkloster...*, s. 455–456.

⁷⁶ H. Hoogeweg, *Kolbatz – Cisterzienserkloster...*, s. 276–277.

⁷⁷ H. Hoogeweg, *Neuenkamp – Cisterzienserkloster...*, s. 181–183.

⁷⁸ H. Hoogeweg, *Jasenitz – Chorherrenstift...*, s. 103.

⁷⁹ R. Pawlik, *Inwentarz...*, s. 133–139.

⁸⁰ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge...*, s. 113–119.

⁸¹ Na temat symboliki koralu w średniowieczu zob. M. Starnawska, *Świętych życie...*, s. 236.

zdobiona koralem umieszczonym w stopce⁸². Norbertanie w Białobokach mieli jeden połączany krzyż zdobiony dużymi koralami⁸³. Przy wizerunku Maryjnym należącym do dominikanów słupskich znajdował się natomiast sznur koralii⁸⁴.

Niezbędne do sprawowania liturgii były krzyże – noszono je podczas procesji, umieszczano na ołtarzu mszalnym lub w jego pobliżu. Miały one różną wielkość. Większe wykorzystywano podczas procesji. Praktykowano również ustawianie mniejszych krucyfiksów na ołtarzach⁸⁵. Norbertanie białoboccy mieli dwa połączone krzyże wykonane z drewna⁸⁶. W zakrystii kościoła franciszkanów szczecińskich znajdował się jeden duży oraz jeden mały srebrny, połączany krzyż⁸⁷. Inwentarze kosztowności konwentu białobockiego wymieniały także kolejne przedmioty służące do sprawowania liturgii mszalnej. Na uwagę zasługuje bogaty zestaw połączanych i niepołączanych kielichów oraz paten, w tym trzy połączone kielichy i taka sama liczba połączanych paten, dwa niepołączone kielichy i dwie pateny, cztery srebrne ampułki przeznaczone na wodę, wino i święte oleje, w tym jedna zdobiona wizerunkiem anioła, dwie szale, w tym jedna mała, jeden duży *agnus Dei*, połączany wiatyk oraz dwa przykrycia na kielichy mszalne⁸⁸. Franciszkanie szczecińscy dysponowali 12 połączanymi kielichami oraz dziewięcioma połączanymi krzyżami. Mieli również jedną srebrną puszkę z wiatykiem, trzy zasłony ołtarzowe ze srebrnymi sprzączkami i zdobione złotem antepedium ołtarzowe (zasłony okrywające z przodu, a czasami z boku, dolną część ołtarza)⁸⁹. Cystersi kołbaccy posiadali 10 połączanych kielichów oraz dwa srebrne wykorzystywane podczas rozdzielania komunii⁹⁰. Dominikanie słupscy mieli 14 połączanych kielichów i taką samą liczbę połączanych paten, srebrny

⁸² H. Hoogeweg, *Stettin – Kartause*, w: tenże, *Die Stifter...*, t. 2, s. 609–610.

⁸³ W. Paap, *Kloster...*, s. 72; R. Simiński, *Zarys...*, s. 192.

⁸⁴ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge...*, s. 113–119.

⁸⁵ W. Rozynekowski, *Studia...*, s. 162–164.

⁸⁶ W. Paap, *Kloster...*, s. 72; R. Simiński, *Zarys...*, s. 192.

⁸⁷ E. Bahlow, *Reformationsgeschichte...*, s. 247–248; H. Hoogeweg, *Stettin – Franziskanerkloster...*, s. 455–456.

⁸⁸ W. Paap, *Kloster...*, s. 72; R. Simiński, *Zarys...*, s. 192–193.

⁸⁹ E. Bahlow, *Reformationsgeschichte...*, s. 247–248; H. Hoogeweg, *Stettin – Franziskanerkloster...*, s. 455–456.

⁹⁰ H. Hoogeweg, *Kolbatz – Cisterzienserklöster...*, s. 276–277.

kielich z pateną i dwie srebrne ampułki⁹¹. W niemal każdym ze spisów znajdowały się kadzielnice.

W kilku przypadkach wykazy zawierały informację o szatach liturgicznych. Na uwagę zasługuje zróżnicowanie tych elementów wyposażenia świątyń klasztornych, w tym szczególnie ich kolorystyka i przepych wykonania. Franciszkanie szczecińscy mieli okazały zestaw humerałów („płócienna chusta z dwiema tasiemkami, którą kapłan okrywał ramiona i szyję”), w tym cztery brązowe, posrebrzane i zdobione szlachetnymi kamieniami oraz trzy niebieskie i posrebrzane⁹². Dominikanie w Słupsku posiadali 16 ornatów („szata wierzchnia używana podczas sprawowania mszy”), kapy chórowe („wierzchnia szata liturgiczna w kształcie peleryny, sięgająca do stóp, oraz komże („szaty koloru białego, nakładane na strój kapłański lub zakonny”)⁹³. Bogato zdobione i różnokolorowe ornaty znalazły się też wśród kosztowności kartuzów darłowskich⁹⁴.

W klasztorach benedyktyńskich, cysterskich i norbertańskich znajdowały się również pastorały opackie. Dla przykładu odnotowany w inwentarzu klasztoru w Białobokach pastorał ważył 10 grzywien⁹⁵.

Podjęta w artykule sondażowa analiza zawartości inwentarzy kosztowności pomorskich klasztorów pochodzących z czasów sekularyzacji pozwala na sformułowanie wstępnego wniosku o niezwykle wysokim potencjale informacyjnym tkwiącym w tych źródłach. Przynoszą one wiele cennych wiadomości na temat paramentów i szat liturgicznych przechowywanych w klasztorach zakrytych do początków reformacji w latach 20. i 30. XVI wieku. W tym kontekście za pilny należy uznać postulat podjęcia dalszych badań, które pozwolą na pełniejszą i bardziej dogłębną ocenę stanu wyposażenia kościołów, kaplic i ołtarzy instytucji kościelnych funkcjonujących w księstwie Gryfitów w średniowieczu. Znaczenie interesującego zagadnienia wynika nie tylko z dążenia do lepszego poznania

⁹¹ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge...*, s. 113–119.

⁹² E. Bahlow, *Reformationsgeschichte...*, s. 247–248; H. Hoogeweg, *Stettin – Franziskanerkloster...*, s. 455–456.

⁹³ Ch.W. Haken, *Drei Beiträge...*, s. 113–119.

⁹⁴ Wyjaśnienie terminologii za W. Rozykowski, *Studia...*, s. 209–238. Dużą wartość zachowuje nadal praca J. Brauna, *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*, Freiburg im Breisgau 1907.

⁹⁵ A. Voretzsch, *Stab*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. 4, red. E. Kirschbaum, W. Braunsfels, Rom–Freiburg 1972, szp. 193–198; V.H. Elbern, *Stab. I. Kulturgeschichte und Ikonographie*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 7, München–Zürich 1995, szp. 2160–2161.

kultury materialnej elitarnych kręgów społeczeństwa Pomorza Zachodniego, ale również próby określenia głównych nurtów jego religijności.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Szczecinie, Archiwum Książąt Szczecińskich I, nr 1912.
Landesarchiv Greifswald, Rep. 40 II, nr 36.

Źródła publikowane

Protokolle der pommerschen Kirchenvisitationen, wyd. H. Heyden, cz. 1–3, Köln-Weimar-Wien 1961–1963 (= Veröffentlichung der Historischen Kommission für Pommern 1–3).

Literatura

- Bahlow F., *Reformationsgeschichte der Stadt Stettin*, Stettin 1920.
- Belbuck, w: *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirkes Stettin*, z. 11: Kreis Greifenberg, red. H. Lemcke, Stettin 1914, s. 22–26.
- Beintker E., *Urkunden über die Auflösung des Augustiner-Klosters in Anklam 1530*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1901, t. 15, s. 1–4, 17–19.
- Berbig G., *Inventar, Kleinodien etc. der Kirchen St. Moritz und St. Nikolaus zu Coburg im Jahre 1528*, „Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde” 1909, t. 27, s. 501–506.
- Bobowski K., *Uwagi dotyczące sieci klasztorów na Pomorzu Zachodnim w okresie średniowiecza*, w: *Pomorze Słowiańskie i jego sąsiedzi X–XV w.*, red. J. Hauziński, Gdańsk 1995, s. 9–17.
- Braun J., *Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung*, München 1932.
- Braun J., *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*, Freiburg im Breisgau 1907.
- Braun J., *Die Reliquiare des christlichen Kultes und ihre Entwicklung*, Freiburg im Breisgau 1940.
- Elbern V.H., *Stab. I. Kulturgeschichte und Ikonographie*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 7, München–Zürich 1995, s. 2160–2161.
- Fey C., *Silber, Gold und heilige Gebeine – sakrale Schätze geistlicher Gemeinschaften im Ostseeraum*, w: *Glaube, Macht und Pracht. Geistliche Gemeinschaften des Ostseeraums im Zeitalter der Backsteingotik*, red. O. Auge, F. Biermann, Ch. Herrmann, Rahden/Westf. 2009 (=Archäologie und Geschichte im Ostseeraum 6), s. 351–365.

- Gaziński R., *W nowożytnym państwie pomorskim (1523–1653)*, w: *Dzieje Koszalina. Tom I do 1945 roku*, red. R. Gaziński, E. Włodarczyk, Koszalin 2016, s. 117–165.
- Giese M., *Ein niederdeutsches Inventar der Kleinodien des Hildesheimer Michaelisklosters vom 3. Mai 1525: historische Einordnung, Erstedition, Übersetzung und Kommentar*, „Hildesheimer Jahrbuch” 2013, t. 85, s. 51–84.
- Grams-Thieme M., *Monstranz*, w: *Lexikon des Mittelalters*, t. 6, München–Zürich 1993, szp. 771–772.
- Größler H., *Die Kleinodien des Klosters Wiederstedt*, „Zeitschrift des Harzvereins für Geschichte und Alterthumskunde” 1874, t. 6, s. 418–424.
- Grümbke J.J., *Gesammelte Nachrichten zu Ged. des ehemaligen Cisterzienser Nonnenklosters St. Marie in Bergen a. R.*, Stralsund 1833.
- Haken Ch.W., *Drei Beiträge zur Erläuterung der Stadtgeschichte von Stolp*, Stolp 1866.
- Heyden H., *Kirchengeschichte Pommerns*, t. 1: *Von den Anfängen des Christentums bis zur Reformation*, Stettin 1937.
- Holl O., *Monstranz*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. 3, red. E. Kirschbaum, W. Braunfels, Rom–Freiburg 1971, s. 280–281.
- Hoogeweg H., *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, t. 1–2, Stettin 1924–1925.
- Jacobs E., *Die Kleinodien und Paramente des Jungfrauenklosters Drübeck. Ornat und Kirchengebräuche nach der Kirchenreformation*, „Zeitschrift des Harzvereins für Geschichte und Alterthumskunde” 1871, t. 4, s. 208–221.
- Jurkowlanec G., *Epoka nowożytna wobec średniowiecza. Pamiątki przeszłości, cudowne wizerunki, dzieła sztuki*, Wrocław 2008.
- Kardasz C., *Rynek kredytu pieniężnego w miastach południowego pobrzeża Bałtyku w późnym średniowieczu (Greifswald, Gdańsk, Elbląg, Toruń, Rewel)*, Toruń 2013 (= Roczniki TNT 94/2).
- Klonder A., Główska D., *Inwentarze mienia w badaniach kultury Europy od średniowiecza po nowożytność*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2003, nr 4 (51), s. 157–176.
- Krzymuska-Fafius Z., *Kaplica pielgrzymkowa cysterek koszalińskich na Górze Chełmskiej i jej wyposażenie*, w: *Cystersi w kulturze średniowiecznej Europy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1992, s. 329–349.
- Kubicki R., *Inwentarz klasztoru i kościoła bernardynów w Toruniu z 1817 r.*, „Hereditas Monasteriorum” 2015, t. 6, s. 427–448.
- Kubicki R., *Zakony mendykanckie w Prusach Krzyżackich i Królewskich od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2018.
- Lüdecke H.J.W., *Die letzten Tage der Franziskanermönche in Pyritz*, „Baltische Studien Alte Folge” 1882, t. 32, s. 147–158.
- Manikowska H., *Noc listopadowa 1526 roku we Wrocławiu (czyli o pożytkach płynących z reformacyjnego obrazoburstwa dla badań mediewistycznych)*, w: *Między polityką a kulturą*, red. C. Kuklo, Warszawa 1999, s. 341–350.

- Medem von F.L., *Die Einführung der evangelischen Lehre im Herzogthum Pommern. Nebst einer Sammlung erläuternder Beilagen*, Greifswald 1837.
- Menke A., *Kleinodien aus der ehemaligen Klosterkirche in Weddern*, w: *Kunst aus der Stille = Kunst uit de stilte: Eine Klosterwerkstatt der Dürerzeit*, red. A. Böing, G. Inhester, Borken 2011, s. 280–290.
- Muck H., *Monstranz*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, red. J. Höfer, K. Rahner, Freiburg i. Br. 1962, szp. 574–575.
- Nicolai B., *Die Entdeckung des Bildwerks: früher Marienbilder und Altarretabel unter dem Aspekt zisterziensischer Frömmigkeit*, w: *Studien zur Geschichte der europäischen Skulptur im 12/13. Jahrhundert*, red. H. Beck, K. Hengevoss-Dürkop, Frankfurt/M. 1994, s. 29–43.
- Paap W., *Kloster Belbuck um die Wende des 16. Jahrhunderts*, „Baltische Studien Neue Folge” 1912, t. 16, s. 1–73.
- Pawlik R., *Inwentarz klejnotów zakonu korona Maryi pod Darłowem z 1525 roku*, „Szczeciński Informator Archiwalny” 2014, t. 23, s. 133–139.
- Pawlik R., *Kapituła kamieńska wobec protestantyzmu i przebudowy stosunków kościelnych w Księstwie Pomorskim do połowy XVI wieku*, „Czasy Nowożytnie” 2018, t. 31, s. 111–145.
- Plantiko O., *Die Beschlagnahmen der Klosterkleinodien durch die Herzöge Georg I. und Barnim XI.*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1919, t. 33, s. 18–19.
- Plantiko O., *Pommersche Reformationsgeschichte*, Greifswald 1922.
- Popielas-Szultka B., *Klasztory cysterek na Pomorzu Zachodnim w średniowieczu*, Słupsk 2006.
- Ptaszyński M., *Narodziny zawodu. Duchowni luterkańscy i proces budowania konfesji w Księstwach Pomorskich XVI/XVII w.*, Warszawa 2011.
- Ronig F.J., *Die eucharistischen Altargeräte in katholischer Sicht. Vasa sacra: Kelch, Patene, Ziborium, Monstranz*, w: *Goldschmiedekunst des Mittelalters – Im Gebrauch der Gemeinden über Jahrhunderte bewahrt*, red. B. Seyderhelm, Dresden 2001, s. 64–72.
- Rozynkowski W., *Studia nad liturgią w zakonie krzyżackim w Prusach. Z badań nad religijnością w późnym średniowieczu*, Toruń 2013 (= *Ecclesia clerusque temporibus medii aevii*).
- Saczyńska M., *Mieszczan krakowskich domowe świętości, czyli wyobrażenia dewocyjne w przestrzeni prywatnej (przykłady wczesnonowożytne)*, w: *Rzeczy i ludzie. Kultura materialna w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym. Studia dedykowane Marii Dąbrowskiej*, red. M. Bis, W. Bis, Warszawa 2014, s. 275–286.
- Saczyńska M., *Sznury modlitewne – z dziejów praktyk dewocyjnych na ziemiach polskich w późnym średniowieczu i wczesnej nowożytności (z kilkoma przykładami z Europy Środkowej)*, w: *Realia życia codziennego w Europie Środkowej ze szczególnym*

- uwzględnieniem Śląska, red. A. Barciak, Katowice–Zabrze 2011 (= Kultura Europy Środkowej XIV), s. 49–68.
- Schiller K., Lübben A., *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, t. 2: G–L, Bremen 1876.
- Schöttgen Ch., *Historie des Cartheuser-Klosters Marien-Cron vor Rügenwalde*, w: tenże, *Altes und Neues Pommerland, Oder Gesammlete Nachrichten von verschiedenen zur Pommerischen Historie gehörigen Stücken...*, cz. 1, Stargard 1721, s. 25–40.
- Simiński R., *Reformacja a klasztor*, w: *Archeologia Stargardu. Badania na obszarze dawnego kościoła augustiańskiego. Praca zbiorowa*, t. II, cz. 1, red. M. Majewski, Stargard 2016, s. 387–405.
- Simiński R., *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Dzieje Szczecinka, t. 1 (do 1939 roku)*, red. R. Gaziński, Szczecin–Szczecinek–Pruszcz Gdański 2010, s. 47–98.
- Simiński R., *W średniowieczu (do 1523 roku)*, w: *Gryfice – dzieje miasta. Praca zbiorowa*, red. T. Białecki, Szczecin 2013, s. 29–80.
- Simiński R., *Zarys dziejów klasztoru premonstratensów w Białobokach*, w: *Klasztor premonstratensów w Białobokach. Archeologia i historia*, red. M. Rębkowski, F. Biermann, Szczecin 2015, s. 157–196.
- Simiński R., *Związki Kołobrzegu z klasztorem kartuzów Korona Maryi pod Darłowem w późnym średniowieczu*, w: *Kołobrzeg i okolice poprzez wieki. Studia i szkice*, red. R. Ptaszyński, Szczecin 2010, s. 93–122.
- Sitnik A.K. OFM, *Inwentarz klasztoru i kościoła klasztorowego bernardynów w Brzeżanach z lat 1781–1848*, „*Hereditas Monasteriorum*” 2014, t. 5, s. 383–414.
- Sitnik A.K. OFM, *Inwentarze klasztoru i kościoła bernardynów we Lwowie z czwartej ćwierci XVIII w.*, „*Hereditas Monasteriorum*” 2015, t. 7, s. 351–433.
- Skwirczyński K., *Początki kultu NMP w Polsce w świetle płockich zapisek o cudach z 1148 r.*, w: *Europa barbarica, Europa christiana. Studia mediaevalia Carolo Modzelewski dedicata*, red. R. Michalowski i in., Warszawa 2008, s. 213–240.
- Starnawska M., *Świętych życie po życiu. Relikwie w kulturze religijnej na ziemiach polskich w średniowieczu*, Warszawa 2008.
- Struck W.-H., *Ein Inventar der kirchlichen Kleinodien und Renten in der Niedergrafschaft Katzenelenbogen von 1525*, „*Archiv für mittelhheinische Kirchengeschichte*” 1957, t. 9, s. 271–278.
- Struck W.-H., *Kircheninventare der Grafschaft Diez von 1525/26 und ihr zeitgeschichtlicher Hintergrund. Ein Betrag zur Geschichte des landesherrlichen Kirchenregiments*, „*Nassauische Annalen*” 1957, t. 68, s. 58–106.
- Szacillo J., *Reforma liturgiczna VIII wieku w świetle kapitularzy Karola Wielkiego (miejsca i przedmioty liturgiczne)*, w: *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. A. Pieniądz-Skrzypczak, J. Pysiak, Warszawa 2005 (= Aquila Volans I), s. 205–219.
- Szczepkowska-Naliwajek K., *Relikwiarze w średniowiecznej Europie od IV do początku XVI wieku. Geneza, treści, styl i techniki wykonania*, Warszawa 1996.

- Szultka Z., *Spostrzeżenia nad delegalizacją klasztorów Kościoła katolickiego i likwidacją klasztorów cysterskich na Pomorzu Zachodnim*, w: *Dziedzictwo klasztorów cysterskich na Pomorzu*, red. K. Kalita-Skwirzyńska, M. Lewandowska, Szczecin 1995, s. 51–58.
- Szultka Z., *Spostrzeżenia nad procesem reformacji w Słupsku*, „Zapiski Historyczne” 2018, z. 2 (83), s. 7–45.
- Ueckeley A., *Die letzten Jahre des Klosters Eldena*, „Pommersche Jahrbücher” 1906, t. 7, s. 27–88.
- Ueckeley A., *Zustände Pommerns im ausgehenden Mittelalter*, „Pommersche Jahrbücher” 1908, t. 9, s. 68–142.
- Voretzsch A., *Stab*, w: *Lexikon der christlichen Ikonographie*, t. 4, red. E. Kirschbaum, W. Braunfels, Rom–Freiburg 1972, s. 193–198.
- Völker E., *Die Reformation in Stettin*, Köln–Weimar–Wien 2003 (= Veröffentlichung der Historischen Kommission für Pommern 38).
- Wachowiak B., *Pomorze Zachodnie w początkach czasów nowożytnych (1464–1648)*, w: *Historia Pomorza*, t. 2, red. G. Labuda, cz. 1 [1464/66–1648/57], opr. M. Biskup, M. Bogucka, A. Mączak, B. Wachowiak, Poznań 1976, s. 651–1058.
- Wehrmann M., *Vom Kloster Stolpe a. P. in der Reformationszeit*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1905, t. 19, s. 152–156.
- Wehrmann M., *Vom letzten Aebte zu Kolbatz*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1900, t. 14, s. 134–138.
- Wehrmann M., *Von dem letzten Mönche im Augustinerkloster zu Anklam*, „Monatsblätter der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde” 1913, t. 27, s. 65–73.
- Wille E., *Vom Kloster Marienthron*, Neustettin 1924.

ABSTRAKT

Celem artykułu jest analiza okoliczności powstania i zawartości inwentarzy kosztowności pomorskich klasztorów powstałych w następstwie sekularyzacji, w okresie wprowadzania na Pomorzu Zachodnim idei nauki Marcina Lutra w pierwszej połowie XVI wieku. Pod pojęciem kosztowności (klejnoty) kryły się paramenty i szaty liturgiczne, metale szlachetne (złoto i srebro) oraz gotówka. Były one jednym z najważniejszych składników majątku ruchomego kasowanych zgromadzeń mniszych. Ich wykazy powstawały zazwyczaj z polecenia książąt i były spisywane przez urzędników lub członków poszczególnych konwentów w obecności współbraci i przedstawicieli władz miejskich. Zinwentaryzowane kosztowności, jeśli nie uległy rozproszeniu w czasie wystąpień skierowanych przeciw duchowieństwu zakonnemu, przekazywano w depozyt książętom

pomorskim lub radom miejskim. Ostatecznie większość z nich trafiła do skarbcza książęcego i w późniejszym okresie stała obiektem podziału i dziedziczenia w obrębie rodu Gryfitów. Wykazy klejnotów stanowią bardzo ważne źródło wiedzy na temat kultury materialnej pomorskich klasztorów. Dostarczają informacji o wyposażeniu zakonnych kościołów, kaplic i ołtarzy, a także zasobach cennych kruszców. Mogą być również uznane za pośrednie źródło wiedzy o nurtach religijności preferowanych w poszczególnych zgromadzeniach.

**VALUABLES OF THE POMERANIAN MONASTERIES
IN THE LIGHT OF THE REGISTERS OF THE PERIOD OF SECULARISATION
IN THE FIRST HALF OF THE 16TH CENTURY**

ABSTRACT

The paper is aimed at analysing the circumstances of creating and the contents of the registers of valuables from the Pomeranian monasteries gathered as a result of secularisation in the period when the ideas of Martin Luther were being introduced in West Pomerania in the first half of the 16th century. The term 'valuables' (jewels) includes paraments and liturgical vestments, noble metals (gold and silver) and cash. Valuables were among the main elements of the movables of the dissolved monastic congregations. In most cases the registers were set up on the strength of an order issued by the dukes and were compiled by clerks or members of a particular order in the presence of other monks and representatives of urban authorities. The registered valuables, unless they had been lost during the riots against the religious clergy, were given to town councils for safe keeping. Finally, most valuables landed in the duke's treasury and later was divided and inherited within the Family of the Griffins. The registers of valuables are a very important source of knowledge about the material culture of the Pomeranian monasteries; they provide information on the equipment of the monastic churches, chapels and altars, as well as on the reserves of precious metals. They may also be considered to be an indirect source of knowledge on various currents of religiousness in different religious orders.